

HVG 1997/50, 12.13., 7-10. *Fókuszban* cikk, címlapsztori
Akadémiai közgyűlés előtt * Tudóstermesztet

Unalmasnak ígérkezett akadémiai közgyűlést zavarhat meg kémikusok és fizikusok váratlan "lázáda". A kutatási intézmények hálózatának idej, évtizedek óta legnagyobb átszervezése vagy az akadémiai törvénynek a kutatók beleszólási jogait csorbító módosítási javaslata nem váltott ki akkora felzúdulást, mint Glatz Ferenc MTA-elnök egy - akár elszólásnak is minősíthető - megjegyzése. A tudóstestület tagjai azonban bizonyára kétszer is meggondolják, kifejezzék-e bizalmatlanságukat azzal az elnökkel szemben, aki hiperaktív közéleti szereplésével több pénzt szerzett a tudománynak, mint amennyit elődeinek sikerült. Kettős koronázásra készül Glatz Ferenc, a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) elnöke. Egyrészt jövő hétfőn, az MTA 161. közgyűlésén hét intézetmegszüntető, négy intézet-összevonásokat tartalmazó alapító okirat elfogadásával és további három alapítóokirat-módosítással várhatóan felkerül a korona az elnök tudományszervezői főművére, az akadémiai kutatóintézeti hálózat átalakítására. Másrészt Glatz, elnöksége második évében eléri azt, amivel az utóbbi két évtizedben megválasztott elődei már beiktatásukkor rendelkeztek: az MTA rendes tagja lesz, legalábbis ő az egyike a Magyar Tudomány decemberi számában meghirdetett 37 akadémikusjelöltnek. A - levelező tagságra jelöltek is figyelembe véve - legfiatalabb idej történész tagjelöltet, az 56 éves Glatz Ferencet, a Történettudományi Intézet egykori párttitkárát, a Németh-kormány magát Klebelsberg Kunó szellemi örökösének minősítő kultuszminiszterét egyebek között a História című lapban megjelent vezércikkei - amelyek "mindig szakmai-történelmi megközelítésből foglalnak állást napjaink aktuális kérdéseiben" - érdemesítik a legmagasabb tudóstestület tagságára, derül ki Kosáry Domokos, Niederhauser Emil és Pach Zsigmond Pál akadémikusok ajánló soraiból. S arról még csak nem is szóltak a történész ajánlók, vajon mennyire maradandó eredményeket hoztak Glatz Ferenc olyan, korábbi munkásságától távolabb eső területekre tett kirándulásai, mint - már akadémiai elnökként - a nyelvtudomány vagy az agrártudományok perspektíváit vázoló tézisei.

A tudományszervezői főmű, a vezetői posztok tucatjait megszüntető, a tavalyi 4597 fős intézeti összlétszámot 3934-re leszorító úgynevezett konszolidáció az előzetes riadalmakhoz képest látszólag békésen közeledik a beteljesüléshez, s ugyancsak különösebb visszhang nélkül terjesztette be a kormány az akadémiai törvény, a kutatók utóbbi években szerzett jogait az elnök akarátának megfelelően jelentősen megnyirbáló módosítását. A szélesebb nyilvánosság számára érzékelhető felzúdulást nem ezek a gyökeres változások váltották ki, hanem az elnök két, lapinterjúban megjelent, a hazai fizikusokat, kémikusokat sértő megjegyzése (HVG, 1997. december 6.). Ez azonban megfigyelők szerint inkább csak ürügy volt egy nehezen megfogalmazható elégedetlenség kifejezésére. A tudomány embereit ugyanis kezdettől fogva irritálta az - elődjétől, Kosáry Domokostól eltérően - inkább kultúrpolitikus, mint tekintélyes tudós Glatz rendkívüli aktivizmusa, ugyanakkor kénytelenek elismerni, hogy a közéleti nyüzsgés hoz pénzt a tudomány konyhájára is.

Magára az intézményi átalakításra például három évre 1,8 milliárd forintot harcolt ki az elnök, s ugyancsak rendkívüli vívmányként 300 millió forintot úgynevezett stratégiai kutatásokra - ami sok kutatónak adott alkalmat arra, hogy újabb bőrt húzzon le a korábban esetleg már többször is eladott munkáiról. Ám ezekkel a pénzekkel sokak szerint elsősorban nem a tudomány pozíciói erősödtek, hanem Glatz Ferencéi - egyfelől a hazai közméltóságok mezőnyében, másfelől az Akadémián belül. Ugyancsak ambivalens a kutatók viszonya az Akadémiáról szóló 1994-es törvényt módosító, az Országgyűlésnek nemrég

benyújtott javaslatához. A tudomány emberei jelentős vívmánynak tartják a tudótestület függetlenségét deklaráló, önállóságát megteremtő, Kosáry elnöksége idején kiverekedett kódexet, és elvben mindenki egyetért az MTA autonómiájának további növelésével is. Ám a mostani módosítás ezt úgy teszi, hogy az autonómia letéteményese egyre inkább maga az elnök, illetve a legszűkebb vezetői kör lenne, miközben maguk az akadémiai kutatók elveszítenék 1994-ben megszerzett beleszólásukat az ügyek vitelére és főként a pénzek elosztásába. Miközben a törvényjavaslat teljes önállóságot ad az Akadémiának a saját vagyonával való gazdálkodásra, az általa alapított intézetek működési feltételeinek meghatározására, döntéshozóból tanácsadóvá degradálja az 1994-es törvény által létrehozott testületet, az Akadémiai Kutatóintézetek Tanácsát (AKT). Az annak idején a kutatói demokrácia megtestesítőjének szánt, felerészben kutatóintézeti delegáltakból álló 30 fős grémium ugyan sokak szerint nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket - ugyanúgy a tudományágak sokszor elvtelen lobbyzásának fórumává vált, mint a tudótestület más fórumai -, mégis megteremtette a vezetők kiválasztásába, az Akadémia gazdálkodásába való közvetett beleszólás lehetőségét a "mezei" kutatók számára is. A Magyar Bálint művelődési miniszter előadásában a T. Ház elé kerülő módosítás az AKT-t úgymond visszailleszti az MTA szervezeti rendszerébe, amelynek ügyeit a törvény elfogadása esetén szinte teljhatalommal az úgynevezett vezetőség (az elnök, a főtítká, az alelnökök és a főtítkárhelyettes) irányítja, a kutatói demokráciára majd csak három, a közgyűlés által választott, de csak tanácskozási jogú tag emlékeztet.

"Nem az Akadémiával van baj, hanem a tudománnyal és annak finanszírozásával" - mondja Pungor Ernő akadémikus, aki nem tulajdonít túl nagy jelentőséget a tudótestület körüli viharoknak. Az Antall-kormány "tudományügyi" tagja, az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság (OMFB) akkori, tárca nélküli miniszteri rangban volt elnöke szerint az Akadémiának elsősorban nem saját belügyeivel, hanem a válságos állapotba került hazai kutatás jövőjével kellene törődnie. A témával foglalkozó elemzések egyébként már régóta vészharangot kongatnak. Az OMFB egyik kiadványa szerint a kutatási-fejlesztési (K+F) ráfordításoknak a hazai össztermékhez (GDP) viszonyított aránya 1990-ben még 1,61 százalék volt, jelenleg 0,68 százalék. Az egy lakosra jutó K+F ráfordítások összege (a nemzetközi gyakorlatban is alkalmazott vásárlóerő-paritáson átszámítva) Magyarországon mindössze 49 dollár, az OECD-országok átlagának 12 százaléka, az Európai Unióé pedig 14 százaléka. A visszaesés azonban nem egyformán érinti a különböző kutatási intézményeket. A változások leginkább az alkalmazott műszaki tudományokat és a fejlesztési tevékenységet sújtják. Még a korábbi, kielégítőnek soha nem tekintett igényekhez képest is jelentősen csökkent a gazdaság fizetőképes kereslete a K+F eredmények iránt, aminek legfőbb oka - olvasható az MTA egyik elemzésében -, hogy sorra szűntek meg azok az ipari nagyvállalatok és mezőgazdasági üzemek, amelyek korábban önálló megrendeléseket adtak. A fejlett technológiával rendelkező cégek tekintélyes része saját fejlesztési kapacitást foglalkoztató külföldi befektetők tulajdonába került, magyar tulajdonban főként olyan cégek maradtak, amelyek nem jelennek meg kutatási-fejlesztési megbízásokkal a piacon. Márpedig - állítja Bihari István, az OMFB mai elnöke - a kutatások hiányzó állami támogatását csak a vállalati megbízások pótolhatják. A fejlett ipari országokban a kutatások-fejlesztések finanszírozásából az állami részarány rendre kisebb a vállalkozóinál, Magyarországon a csökkenés ellenére még mindig a kormányzati részesedés van túlsúlyban. "Az államnak valóban csak a tudományos elit kutatásait kellene finanszíroznia" - mondja Kálmán Alajos akadémikus, a Magyar Kémikusok Egyesületének elnöke - úgy, hogy a kutatóintézetek

számára garantálja az ehhez szükséges bér- és rezsiköltségeket, minden további kutatáshoz más forrásokat kellene igénybe venni."

Szakértők szerint ebbe az irányba mutat az intézeti hálózat mostani karcsúsítása is, ám a krónikus pénzihiányt tetéző átalakítás - amelynek során egymástól távol eső tudományterületek teljesítményét kellett összehasonlítani, és ennek alapján meghatározni, hogy a kevésből mire jut és mire nem jut pénz - kiélezte a társadalom- és a természettudományok képviselői közötti ellentéteket. S a hírt tovább feszítette Glatz Ferenc nyilatkozata, amely a vas és acél országa örökségének minősítette a hazai kémiai és fizikai kutatóhelyeket. Lipták András akadémikus, az MTA kémiai osztályának elnöke szerint a tudósgyülekezeten belül "erőteljes és etikátlan lobbizás" folyik, a különböző tudományterületek képviselői sokszor övön aluli ütésekkel igyekeznek gyengíteni egymás pozícióit. Az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) elnöki posztját is betöltő tudós szerint egyébként a legtöbb pénzt elosztó hazai kutatásfinanszírozási forrásból arányaiban lényegesen több jut a társadalomtudományoknak, mint a hasonló nyugat-európai alapokból. Az akadémikusok mindazonáltal békésen szeretnék elsimítani az elnök "szerencsétlen" nyilatkozata által gerjesztett hullámokat. A tiltakozó nyilatkozatot aláíró 166 tudós közül többen is jelezték, nem értenek egyet vele, hogy a szervezők a petíciót Horn Gyula miniszterelnökhöz is eljuttatták - szerintük az autonómmá vált tudótestületnek házon belül kell megoldania a vitás kérdéseket. A fizikai és a kémiai osztály vezetői - akik egyébként nincsenek az aláírók között - kedden, lapzártánk után keresik fel Glatz Ferencet, hogy megkérdezzék tőle, hogy is gondolta azt a bizonyos örökséget.

HVG 1997/50, 12.13., 8. *Fókuszban* cikk, keretes

A tudomány pénze

"Közös érdekünk, hogy országunkban olyan tudományos értelmiség legyen jelen, amely képes világszinten gondolkodni és kutatni.... Akikhez Önök megrendelésekkel fordulhatnak... Tűzzenek ki díjakat a javakorabeli (senior) és a fiatal (junior) kutatóknak! Ajánljanak fel ösztöndíjakat, amelyek segítségével fiatal kutatóink eljutnak az Önök termelési területének külföldi kutató és fejlesztő intézeteibe! Ajánljanak fel belföldi ösztöndíjakat, amelyek elnyerői a kutatószobából kimozdulva érteni fogják a termelés elvárásait, ismerni fogják azt a társadalmat, amely megteremti az Önök profitját és a mi nemzeti jövedelmünket." A Magyar Tudományos Akadémia (MTA) elnökének, Glatz Ferencnek a sajtóban nemrégiben közzétett felhívása nem is titkoltan a vállalati források intenzívebb bevonásával bővítené a költségvetés egyre szűkülő akadémiai apanázsát. 1997-ben az előzetes adatok szerint 5,6 milliárd forint költségvetési támogatást folyósíthatott az MTA a jelenleg még 56 kutatóintézetből, laboratóriumból, és kutatóközpontból álló hálózata számára. Ez az összeg a tudományos műhelyek költségvetésének alig 50 százaléka. Az intézeti vezetők szerint az akadémiai pénz a béreket igen, a tb-járulékot azonban már nem mindig fedezi, illetve a rezsiköltségek, a fűtés, világítás, a kutatásokhoz használatos berendezések, gépek működtetésére zömében elegendő. Az intézeteknek költségvetésük hiányzó másik felét különböző pályázatokon, illetve külső megrendelőktől, vállalatoktól, intézményektől kell összeszedniük. Az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) pályázatain elnyerhető támogatásból tavaly összesen 696,6 millió forint került az akadémiai kutatóintézetekhez. Szerényebb összeggel, összesen csupán 81,4 millió forinttal "fejeli meg" az intézeti költségvetést az Országos Kiemelt Társadalomtudományi Kutatások (OKTK) alapjából elnyert támogatás. Az OTKA és az OKTK pénzeinek felhasználása azonban korlátozott, rendszerint 10-15 százaléka költhető bérekre, rezsiköltségekre, a többi kutatásra, esetleg műszer- vagy gépvásárlásra fordítható. A hazai pályázati

lehetőségek harmadik csatornáját a Központi Műszaki Fejlesztési Alap (KMÜFA) jelenti, amelyből tavaly 365,4 millió forintot nyertek el az akadémiai intézetek. Az MTA kimutatásában szereplő "egyéb kutatási program" címen megnevezett támogatás - amelynek tavalyi összege 803 millió forint volt - vegyesen tartalmazza az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság (OMFB) által meghirdetett, valamint külföldi - például PHARE - programok keretében megszerezhető összegeket.

Az intézetek külső forrásból eredő bevételeinek jelentősebb része a vállalati megrendelésekből származik, már ahol "piacképesek" a tudományos eredmények. A fizikai, a kémiai, vagy a biológiai kutatóintézetek, laboratóriumok egy része viszonylag szerencsésebb helyzetben van, ezek több-kevesebb rendszerességgel kapnak megbízást. A hazai gyógyszergyárak például a kutatás-fejlesztésre szánt forrásaiknak átlagosan 10 százalékát fordítják erre a célra. A cégek rendszerint saját kutatókapacitásuk pótlására vagy bővítésére veszik igénybe az intézeteket, esetleg tudományos eredményeik, méréseik helyességét, adataik pontosságát ellenőriztetik velük. Bár az MTA elnökének felhívására kilenc nagyvállalat jelezte - egyelőre konkrét összeg megjelölése nélkül -, hogy támogatja az elnök kérését, a cégek szívesebben választják a számukra is közvetlen hasznot hozó együttműködési formákat. A felhívásra jelentkező GE Lighting Tungstram idén októberben, "a Tungstram 100 születésnapja alkalmából" - feltehetően elsősorban reklámcélzattal - 25 ezer dollár értékű adományt ajánlott fel az MTA-nak. A cég egyébként több hazai kutatóintézettel is együttműködik a fejlesztések során. A fő szempont azonban ezeknél a megbízásoknál rendszerint az, amit a Chinoinnál fogalmaztak meg egyértelműen: "A kutatóintézeti és egyetemi kutatások bekapcsolásának egyedüli kritériuma, hogy azok kiegészítsék a Chinoin kutatási-fejlesztési programját." A külső megbízást adó társaságok közül akadt, aki élesebben reagált az elnöki felhívásra. Az Egisnél például nem "általában" ösztöndíjakkal vagy alapítványokkal kívánják támogatni a magyar tudományt, hanem a kutatóhálózatok szolgáltatásait megvásárló megrendelőként.

HVG 1997/50, 12.13., 10. *Fókuszban* táblázat

A Magyar Tudományos Akadémia néhány intézményének költségvetési támogatása

	1997	1998	'98/'97	'98/'95
	millió forint		százalék	
Titkárság	330	480	145	196
Doktori tanács titkársága	828	1167	141	170
Akadémikus tiszteletdíjak és hozzá tartozói ellátási díjak	454	598	132	247
MTA könyvtára	211	230	109	119
Matematikai és természet-tudományi kutatóintézetek	2380	2929	123	135
Élettudományi kutatóintézetek	986	1268	129	138
Társadalomtudományi kutatóintézetek	972	1263	130	141

Forrás: Költségvetési törvények és az 1998-as költségvetés tervezete